

“LA MUJER EN LA FIESTA”, 50 ANYS DESPRÉS

“LA MUJER EN LA FIESTA”, 50 YEARS LATER

Maria Dolores Valiente Sanz

md.valientesanz@edu.gva.es

Josep Vicent Vidal i Vidal

jovi@telefonica.net

RESUM:

En 1974, en el transcurs del “I Congreso Nacional de Fiestas de Moros y Cristianos”, va tindre lloc el primer debat públic sobre la incorporació i la integració de les dones al conjunt de les festes de moros i cristians. La comunicació, “La dona en la Festa”, un text ja clàssic, plantejava que els moros i cristians, amb la participació de la dona, perdien la seua puresa i la seua essència i s'estaven convertint en un espectacle carnavalesc i, com a conseqüència, no s'havia de permetre la seua incorporació massiva. 50 anys després, després d'una lluita constant, les dones han aconseguit integrar-se plenament en les festes de moros i cristians. Hui dia, podem, i devem, preguntar-nos si la Festa, amb la incorporació massiva de les dones, ha mantingut aquella essència i fins i tot si ha permès una millora positiva en tot el context festiu.

PALABRAS CLAVE:

Congressos, Moros i cristians, 50 anys, Dones, Integració, Igualtat, Xifres, Preguntes.

ABSTRACT:

In 1974, during the First National Congress of the Festivity of Moors and Christians, the first public debate regarding the participation of women in the celebrations took place. The article “La mujer en la Fiesta”, a text which became a referent the matter, claimed that Moors and Christians Festival would lose its essence and its purity if women were to participate actively in the festive events, making of the celebration a carnival-like scene. Thus, it recommended no to allow the massive incorporation of women to Moors and Christians. Fifty years later, after a constant struggle, women have successfully integrated into the Moors and Christians festivals. Consequently, today we are able to ask — and in fact, we should ask — to ourselves whether Festivity has maintained or not its essence in spite to of the massive female participation. We could even go further and question whether the women’s inclusion has improved the main festive context.

KEYWORDS:

Congresses, Moors and Christians, 50 Years, Women, Integration, Equality, Figures, Questions.

SUMARI:

1. Introducció	pág. 79
2. Villena, 1974	pág. 79
3. La veu d'una dona	pág. 80
4. Senyoretetes/senyores	pág. 81
5. Majorets	pág. 83
6. Ontinyent, 1985	pág. 83
7. Altres congressos	pág. 85
8. 2024, xifres i preguntes	pág. 85
9. Conclusió	pág. 87

INTRODUCCIÓ

Enguany fa just 50 anys es va celebrar el I congrés general al voltant de la Festa dels Moros i Cristians. La cita va tindre lloc a la ciutat de Villena els dies 30 d'agost i 1 i 2 de setembre de 1974 i va ajuntar els estudiosos més importants del moment. En eixos anys, a finals dels 60, principis dels 70, entre el món fester, va sorgir la necessitat de relacionar i compartir tots els coneixements existents. En 1966, l'Institut Alfons el Magnànim havia publicat el llibre de l'etnòleg barceloní Joan Amades, *Las danzas de moros y cristianos* i en 1969 el Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC) editava el treball de Gustavo Guastavino *Los moros y cristianos y su problemática*; dos llibres clàssics del món de la Festa als quals caldria afegir els treballs i reflexions de molts investigadors locals publicats en els llibres i revistes de festes locals durant eixos anys. Fins i tot, cal tenir en compte en eixe moment la creació, fundació o refundació, de festes noves de Moros i Cristians entre els anys 50, 60 i primeries dels 70 que, podem afirmar, xocaven amb les tradicionals i centenàries. El congrés, per tant, havia de servir per debatre i ficar en comú totes les inquietuds i coneixements al voltant de la Festa. Entre eixes inquietuds es trobava el component històric, l'organització tant local com supralocal, l'economia, el fet religiós, i, també, com no, la integració de les dones en els Moros i Cristians. Per tant, en el present article, pretenem analitzar quina era la situació de la participació femenina en les celebracions de Moros i Cristians en 1974, i quina és la situació ara mateix, passats 50 anys. No solament la qüestió numèrica; des del punt de vista sociològic i històric, àdhuc, és més important analitzar i comparar les idees, pensaments i postures personals i col·lectives que s'expressaven i s'expressen al voltant de la integració de la dona en els Moros i Cristians com a reflex i retrat del context social.

VILLENA, 1974

Al I Congrés sobre la Festa de Moros i Cristians de Villena, tal com recullen les actes, van haver-hi 3 comunicacions específiques, algunes notes en altres textos i un debat interessant sobre les dones en els Moros i Cristians. A priori, com assenyalava l'investigador José Fernando Domene Verdú (DOMENE VERDÚ, 1999), una comunicació titulada “Presencia de la mujer en la fiesta de Moros y Cristianos” d'Hipólito Navarro (NAVARRO VILAPLANA, 1976), de Petrer, era favorable a la participació femenina en la Festa; i, en canvi, les altres dues eren desfavorables i contràries. Curiosament, el títol va ser pràcticament el mateix: “La mujer en la fiesta” presentada per Juan Chico Amat (CHICO AMAT, 1986), natural de Saix, i “La mujer y la fiesta” presentada per l'alcoià José Luis Mansanet Ribes (MANSANET RIBES, 1986). Podem extraure notes de les tres comunicacions: Hipólito Navarro, en el seu article plantejava les qüestions inicials, i es preguntava:

¿Es bueno, es malo para la fiesta? ¿Altera la pureza de nuestra fiesta? ¿Seguirán siendo Moros y Cristianos con la participación de la mujer? ¿Hay que poner un muro de contención a esta invasión que cada día seguirá siendo más masiva? Estas son las graves y difíciles preguntas que constantemente nos hacemos y que quisiéramos acertar a contestar, entre otras que obviamos, pero que suponemos que estarán igualmente en la mente y ánimo de la asamblea.

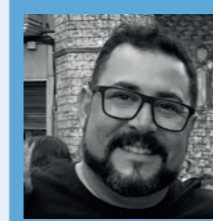
I troba contestació en les paraules de Mansanet Ribes:

La fiesta de Moros y Cristianos es un festejo de reminiscencia guerrera y por eso esencialmente varonil [...] es una fiesta de origen guerrero es natural que sean los hombres quienes actuen y la representen, quienes realicen la conmemoración histórica, con la mujer y el niño en un discreto plano secundario, como corresponde a la feminidad de la mujer y al candor del niño.

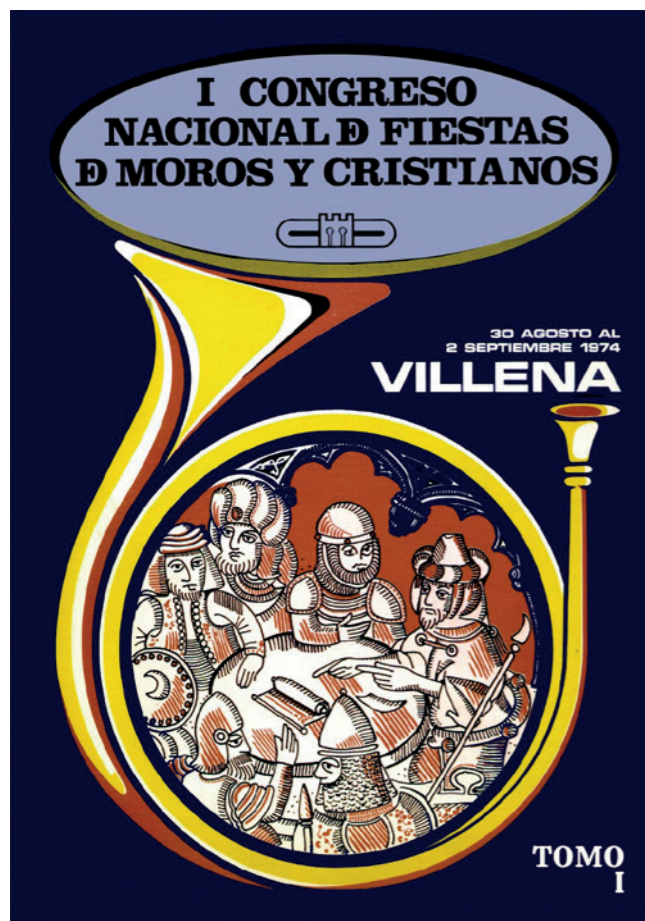
Notas biográficas:

Maria Dolores Valiente Sanz (Alfarrasí, 1977). Llicenciada en Filologia Catalana per la Universitat de València. Professora al centre Fundació Diagrama de Llanera de Ranes depenent de l'IES Francesc Gil de Canals. Ha participat en diversos cursos de formació en la vessant pedagògica i didàctica. Participa de la festa de moros i cristians tant en la part de la música com en la part fester, és membre de l'Agrupació Musical 'la Banda' d'Alfarrasí, en l'especialitat de clarinet, i integrant de la *fila* Rebeldes de l'Olleria.

Josep Vicent Vidal i Vidal (L'Olleria, 1976). Cronista Oficial de l'Olleria. Llicenciat en Ciències de la Informació per la Universitat Politècnica de València-CEU San Pablo. Autor del llibre *No ho faré més. Moros, cristians i músics. Una visió completa de la festa* (Diputació de València 2023) i coautor de l'obra *La Casa Santonja//Palau dels Marau, en la seua època i el seu temps. Un possible temple maçó* (IEVA 2009). Ha participat en congressos comarcals i ha publicat, també, textos i articles en diverses revistes especialitzades. Vinculat a la festa de moros i cristians des del seu naixement, és membre de les filaes Mariners i els Valencians de l'Olleria.

"Actas del I Congreso Nacional de Fiestas de Moros y Cristianos, Villena 1974", tomo I. Publicaciones de la Caja de Ahorros Provincial.

LA VEU D'UNA DONA

Sense cap necessitat de justificar-los, totes dues comunicacions s'han d'entendre i contextualitzar en l'època i en el moment que van ser escrites. Estes idees i expressions, hui en dia, sabem que serien totalment reprovables socialment i, ara mateix, ni tant se val es podrien manifestar públicament. A principis dels anys 70 els postulats del nacionalcatolicisme i les idees franquistes estan plenament vigents: la dona ha de ser completament submissa a l'home com estava escrit en l'*Enciclopedia para cumplidoras del servicio social* editada per la secció femenina de FET i de les JONS. La seua autora, Pilar Primo de Rivera, va ser la cap de la secció femenina de la falange des de 1934 fins a 1977; va durar més que el mateix dictador. Hi ha paraules del text de Chico Amat que podrien formar part de l'anomenada *Guía de la buena esposa* —un document que, per cert, s'ha demostrat fals:

Todo el trabajo, que es agotador, lo hace muy gustosa y con la sonrisa en los labios. Solo cuando el festero llega cargado [sic] a casa hará como que se enfada, y le dirá algún que otro reproche si se ha manchado el fajín o ha perdido aquello, pero aún encuentra tiempo para arreglar la bandera de la comparsa.

En el col·loqui que es va formar després d'escoltar les tres comunicacions, i que recull les actes, van intervenir dues dones (de 335 congressistes, només van participar al congrés de Villena un total de 8 dones) María del Carmen Juan Herrero, de Saix i Rosa María Frías de Pablos d'Alfarnate. Aquesta segona va defensar la postura dels homes, tanmateix no va ser el cas de la primera, María del Carmen Juan, qui es va referir als canvis socials, va alçar la veu, i va assenyalar:

No estoy plenamente de acuerdo con la comunicación del señor Chico Amat, porque él pone a la mujer todavía de fogón y baleo [...] Yo pido a este Congreso que se vaya estudiando ya la posibilidad de que a nivel de escuadras, de comparsas, de filaes, se busquen sus representaciones femeninas y que la mujer tenga voz y voto en las cosas que correspondran a la fiesta.

A partir d'aquest al·legat, els ponents anteriors van matissar les seues paraules.

Aquestes eren les idees generals dins del Congrés de Villena. Però, quina és l'anàlisi que podem fer de la situació al carrer? En la comunicació de Chico Amat, justament, hi ha dues frases més, interessants, que ens relaten el que passava en l'ambient fester:

Al decir mujer no he querido nombrar a esas señoritas que se visten para salir, unas con traje de hombres, otras de majorrettes u otra vestimenta más fuera de lugar para formar en comparsas, filaes, compañías, kàbilas u otras agrupaciones festeres, salvo la excepción que supone el ejercicio de un cargo en las mismas.

I més endavant llegim:

I, citant paraules textuais d'un article de Francisco Tortosa Oviedo publicat en el Llibre de Festes de 1965, una vegada en Ontinyent es va donar inici a la Reina de Festes en 1960, podem llegir el següent:

Ya tenemos, pues, a la mujer formando parte integrante de las Fiestas. Podríamos decir que incluida en la plantilla del personal festero. ¿Qué pasará ahora? No es ningún misterio [...] En lo que se refiere a las Fiestas está todavía en sus comienzos. Tiempo al tiempo y ya veremos. Veremos como por allá por el año 2000 la señora presidente de la comisión de fiestas y sus vocales deciden nombrar un sultán de Fiestas con su corte de ministros para que figuren en los actos más significativos.

Així mateix, Chico Amat assenyala que:

La festeria, según la más perfecta y tradicional ortodoxia, es esa mujer joven o menos joven, bonita o menos bonita, oficinista u obrera, soltera o casada, que todo el año vive la Fiesta. Borda y cose el uniforme de su esposo, hijo, hermano o nieto lo limpia y guarda en el mejor sitio de la casa. Si trabaja en la fábrica, taller, oficina u otro lugar, y no sabe o no puede 'hacer el traje', ahorra todo lo que le es posible para pagar, y no le duele el trabajo ni el renunciar a caprichos o a las vacaciones bien ganadas.

Si aparece masivamente la mujer en las agrupaciones festeres, o es débil la Fiesta, por carecer de solera y tradición, o se ha convertido en un espectáculo turístico-carnavalesco-arrevistado que nada tiene que ver con nuestra querida Fiesta de Moros y Cristianos.

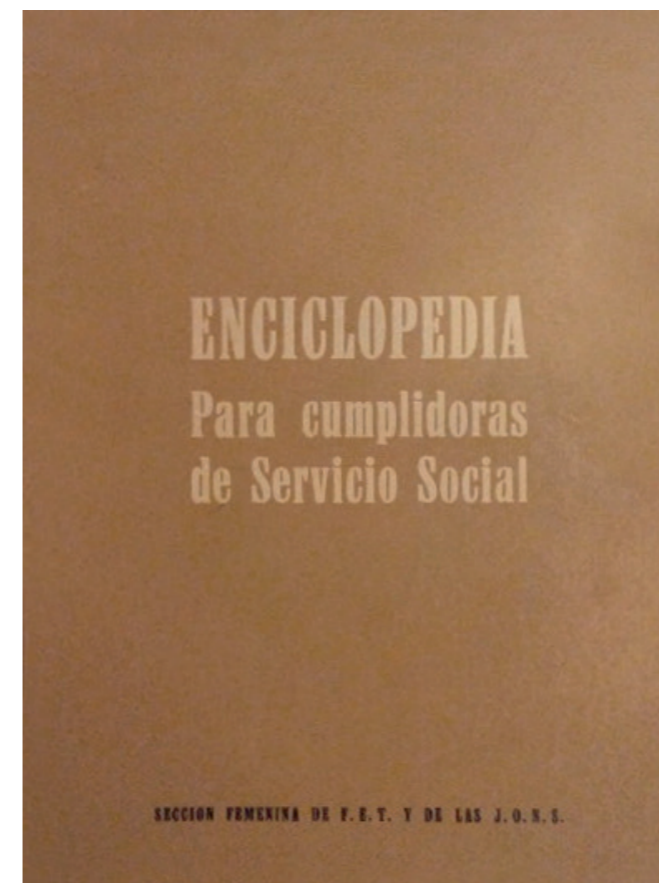
El mateix estudiós ens està indicant que les dones ja estan participant de la Festa. I ens està dient que en els pobles on s'està creant, fundant, les festes des de zero, la dona ha trobat formes i maneres per ser partícip, cas d'Elda, Petrer, Muro, l'Olleria, Aiello de Malferit o Crevillent, com veurem més endavant. Mansanet Ribes, per la seua banda, separa entre la *intervenció massiva* i la *intervenció individualitzada*. En el primer cas, es refereix on hi ha presència de dones en esquadres, "d'esquadres blanques i de negres", diu literalment, i exposa quines són les poblacions on podem trobar-les: Crevillent, Elda, Novelda, Petrer, Pego, Muro, Benilloba, Aiello de Malferit, l'Olleria, Ibi, Onil, Castalla, Beneixama. I, també, però no tant nombroses, a Callosa d'en Sarrià, Caravaca, Cabdet, Monfort i Xixona, un total de 22 poblacions. D'altra banda, pel que fa a 'intervenció individual', quan la dona participa de forma solitària, diu que hi ha participació en 8 pobles o ciutats, a saber: Alcoi, Banyeres, Bocairent, Biar, Saix, Cocentaina, Albaida i Agullent. I només hi ha dues poblacions, en aquell moment, que prohibeixen tàcitament la

participació, Villena i Ontinyent, la resta de reglaments no diuen res. El Reglament d'Ontinyent permetia la participació de xiquetes fins als catorze anys; en el cas de Villena, ni això, només podien ser homes. Per cloure aquest plantejament inicial, en el punt 10 de les conclusions al Congrés, podem llegir el següent:

En cuanto a la participación de la mujer en la Fiesta, en los múltiples aspectos en que toma parte de ella, se considera que la realización del festejo es la expresión personal de cada conjunto ciudadano de acuerdo con su especial indiosincrasia, por lo cual esta importante circunstancia debe dejarse al arbitrio de cada población. Dividida la Asamblea en cuanto atañe a esta cuestión, se observa, no obstante, que prevalece en los Congresistas la idea que la actuación de la participante no suponga menoscabo de su feminidad.

SENYORETES/SENYORES

En 1974 els postulats de la *Enciclopedia para cumplidoras del servicio social* ja eren antics i en ple procés de revisió i superació, però en ells trobem un concepte interessant per al present estudi, que està també en la fase de superació. Eixe concepte és la diferència, i el rol explícit, que va fer el

A l'esquerra, "Enciclopedia para cumplidoras del servicio social". Sección Femenina de F.E.T. y de las J.O.N.S. A la dreta, a dalt, comparsa Majorettes, en el "Llibre de festes de l'Olleria" de 1972. En la mateixa pàgina en què apareix esta imatge es pot llegir: "Comparsa Majorettes. La componen 13 señoritas, fundada en 1968.". Davall de l'anterior, Grup Majorets de la comparsa Yóvanes d'Aiello de Malferit.

Fundadors de les Festes de l'Olleria, 1954.

franquisme entre senyoreta i senyora, això que seria "el menoscabo de su feminidad". Així era, les idees i els valors en educació i formació de las "las señoritas" per a ser "señoras", "preparándose para fundar familias donde se formen las nuevas generaciones" (PÉREZ TROMPETA, 1996). De fet, el nom popular que rebia l'escola femenina durant el franquisme era "costura". "Las señoras", en canvi, ja estan "felizmente casadas" i atenen a les tasques de la llar. Com hem dit abans, tot correspon a una submissió masculina o la dominació patriarcal (GISBERT GARCÍA, 2010) És important assenyalar, en eixe moment, la dependència econòmica total del pare o del marit. I com es trasllada a la Festa? La xiqueta i la jove senyoreta podrà participar dels actes, de l'entrada i d'altres actes, en companyia de son pare; així ho contemplava l'article 21 del reglament de la festa d'Ontinyent. En canvi, la senyora casada, ja ho hem vist, la seua participació resultava socialment inacceptable, fins i tot, no cal repetir, que havia de ser "buena esposa". En el cas de les adolescents, alguns estudiosos, fins i tot, parlen de ritual, abans de la majoria d'edat, el pare presenta i exhibeix públicament la filla, "la señorita", com una mena de trofeu social en la recerca d'un bon marit, fort i amb bona posició econòmica, i és ahí on trobem les "intervencions individualitzades" que deia Mansanet Ribes, açò és: les abanderades, cas d'Ibi i cas de Petrer; o les Reines de Festes, que curiosament en el món de la Festa de Moros i Cristians es van crear a finals dels 50, principis dels 60: Villena, 1955; l'Olleria, 1958; Ontinyent, 1960; Alcoi, 1962; Saix, 1966. Una imitació de les reines dels Jocs Florals o de les falleres majors. La Reina de Festes que "regna, però no

governa", como postula el sociòleg Gil Manuel Hernández (HERNÁNDEZ I MARTÍ, 2006)

Podem exposar el cas concret de l'Olleria. En 1954, el Gremi de vidriers i folrat de garrafes funda la Festa de Moros i Cristians que se celebrarà amb motiu de la festa del patró del gremi, Sant Miquel, a finals de setembre. En eixe mateix any, 1954 trobem que participen 14 xiques, joves, treballadores de les fàbriques, vestides de mores, formant una esquadra al carrer i participant de la resta dels actes, de la retreta, de l'ambaixada, etc. L'any següent, a partir de la documentació gràfica, també hi haurà una sèrie de xiques, en aquest cas, amb vestit de contrabandista o bandolera; el número, no obstant, va ser més reduït. Aquestes festes no eren les festes grans del poble, les principals eren les festes patronals, però en dos anys ja havien assolit una gran importància. En 1956 trobem que l'Ajuntament franquista crearà la "Musa de la fiesta", antecedent del que serà ja el càrrec de reina de festes a partir de 1958. Eixe any en 1956, encara hi ha dones, millor dit, joves, que desfilen en la festa de sant Miquel. Però, a partir de 1957 seran només xiquetes de curta edat les que apareixeran formant esquadres o acompanyant als pares. Les xiques joves d'entre 16 i 20 anys, se les aparta de les comparses d'homes i passaran a format part de les dites corts d'honor i acompanyaran la Reina de Festes en les festes patronals. Com a idea, barrejar homes i dones en un ambient festiu, segurament, podria comportar situacions desafortunades. Ja sabem que les dones podien acabar amb la "moral distraïda", els homes, en canvi, això mai no ho serien.

MAJORETS

En contraposició a eixe control autoritari per part dels governants franquistes i eclesiàstics, existirà un moviment popular focalitzat en les dones que impactarà en la Festa de Moros i Cristians, eixe és el cas de les *majorettes* (ANTUÑA GANCEDO, 2019). Les majorets són grups de ball de carrer formats únicament per dones que arriben a l'Estat espanyol a través de França durant els anys 60. Hi ha grups importants i reconeguts de Montpel·lier, d'Avignó i d'altres localitats del sud de França que passaran la frontera i realitzaran actuacions a l'Espanya del moment; per exemple a les Festes de la Mercè de Barcelona en 1968 (*NO-DO*, 1968). També, es veuran en el cinema a partir de les pel·lícules americanes que mostren les animadores dels partits de beisbol i bàsquet americans. Estos grups traspasaran la frontera física, però també la frontera que separava allò antic d'allò modern, una qüestió moral i ja de canvi social. Vestits de color blanc, i altres colors cridaners, amb falces molt curtes, cuixes a la vista; en contraposició a la manera de vestir de les mares i les àvies, totes de negre amb les falces llargues i les cames, i el cap, completament tapats. D'aquesta manera, en diverses ciutats i pobles es formaran grups de xiquetes i de joves, per imitació d'allò que han vist a les pantalles i desfilaran al carrer, en primer lloc, en companyia dels seus pares en les entrades executant els balls amb els bastons. I d'allò que podia ser graciós emulant les pantalles, en un segon pas, provocarà un canvi important i en pocs anys, aquests grups agafa-

ran certa independència i formaran les seues pròpies *filaes*. Aquest moviment, insistim, que podem considerar popular, permetrà saltar el control parental, i facilitarà la integració de les dones en la Festa de Moros i Cristians, tant en les *filaes* considerades mixtes, homes i dones, com en aquelles formades només per dones. Eixe és el cas de l'Olleria, el grup de xiquetes majorets, que executaven els seus balls en l'Entrada de Moros i Cristians, acabarà formant una *fila* pròpia dita amb eixe nom, que existirà de 1968 a 1976. També, ho trobem a Muro d'Alcoi, a Aiolo de Malferit, a Abanilla, a Crevillent o a la ciutat d'Alacant on també hi haurà un grup gran de majorets que actuaran pels pobles de les comarques del sud i que podem observar en la gravació de 1973 del barri de San Blai d'Alacant. Les majorets, per tant, seran grups de dones que participaran en diverses entrades de Moros i Cristians amb els seus balls. Per aquest motiu, Chico Amat, cita a aquest grups en la seua intervenció i diu allò d'"espectáculo turístico-carnavalesco-arrevistado que nada tiene que ver con nuestra querida Fiesta".

ONTINYENT, 1985

Onze anys després del I Congrés sobre els Moros i Cristians, té lloc el segon del congressos sobre la Festa, del 12 al 15 de setembre a la ciutat d'Ontinyent. El context social no té res a veure amb el que hi havia en 1974. El canvi és notable, la democràcia aporta, entre altres coses, el reconeixement dels drets i les llibertats de tot el conjunt de la població, com recull la Constitució aprovada en 1978. Eixe serà el gran punt de debat durant el Congrés pel que fa a la integració i participació de la dona en la Festa morocristiana. Trobem que hi ha tres comunicacions al voltant de la qüestió; la presentada per José Blanes Peinado (BLANES PEINADO, 1986), amb un títol ja familiar per a nosaltres "La mujer en la fiesta". De fet és una mena de contestació a la comunicació precedent de Chico Amat. Per començar fa un resum molt encertat i molt clar de tot allò que ha estat la participació de la dona en la celebració morocristiana fins a eixe moment:

Hasta hace relativamente muy pocos años, la mujer apenas tenía una participación efectiva en nuestra singular fiesta. Y es más, en aquellas poblaciones donde la mujer tomaba parte en la fiesta, lo hacía no como integrante de una de las comparsas —moras o cristianas— sino, simplemente como abanderada, reina o sultana, es decir, en un puesto de honor como mero objeto abocado a la admiración de todo el mundo.

I després de criticar les postures més tradicionalistes i considerar-les pur masculisme, finalment aplaudeix la incorporació de la dona en la Festa: "Nuestro aplauso y bienvenida a esta irrupción de la mujer en los ambientes festeros como miembro partícipe, en igualdad de condiciones con el sexo opuesto, e incluso su participación —tímida aún— en las tareas directivas de las respectivas comparsas".

Les altres dues comunicacions correspondran a dues dones ontinyentines, Consol Rico Galdón (RICO GALDÓN,

"Actas del II Congreso Nacional de Fiestas de Moros y Cristians, Ontinyent 1985", tomo I. UNDEF.

una resposta clara i concisa amb l'observació acurada de les celebracions de cada poble o ciutat. I hem de sentenciar, és clar, que la situació ha canviat molt, i en sentit positiu. Constatem en l'actualitat una gran participació i integració de les dones en la Festa de Moros i Cristians. Les dones ara mateix les veiem integrades en *filaes* i associacions i ocupant càrrecs, primers trons, ambaixadores, capitanes, sergents i alferes —com serà el cas d'Alcoi en 2025— i en tota la fecció organitzativa, presidentes de *filaes*, juntes o associacions, fins i tot la presidenta de la UNDEF des de 2016 és una dona, Pepa Prats.

Però, si volguérem fer una valoració, podríem fer-la? És baixa la participació? És alta? És correcta? És incorrecta? Estan al mateix nivell homes i dones? Podem parlar d'igualtat? Les dones han superat en número als homes? Quins càrrecs estan desenvolupant? Tenen opció les dones d'ocupar tots els càrrecs principals de les Festes? S'ha de regular la participació femenina en els actes? Quines dades tenim?

Nosaltres, mitjançant correus electrònics i cridades telefòniques, hem demanat a un total de 83 entitats festives: les que conformen la UNDEF, 79, més les quatre grans poblacions que no en formen part, a saber, Villena, Elda, Alcoi i Ontinyent, que ens aportaren les xifres concretes de cada població. És allò que també diu Hipólito Navarro que va realitzar en 1974. Les preguntes eren tan senzilles com:

1. En 2023, quin ha estat el nombre total de festers?
2. Pel que fa a divisió per sexes, del total, quants són festers, homes, i quantes festeres, dones?
3. Durant els anys 60 i 70 tenen constància de desfílades de grups de *Majorettes*?

Només hem pogut recollir dades de vint-i-set associacions. Certament, hem obtingut molts silencis, però també qüestions incòmodes. Per tant, ja ens sorgeixen les següents preguntes: Per què? Per què costa tant donar unes dades, a priori, tant senzilles? Nombre total de festers i divisió per gènere, res més. Preguntar i saber sobre el nombre de festers i festeres és incòmode? El tema és polèmic? Correspon a un problema social? És una qüestió, en general, de la pròpia societat? Causa rebuig? Què és allò que impedeix parlar-ne? Millor no discutir-ho? Des del nostre punt de vista hauria de ser natural i s'hauria de permetre l'estudi i el debat obertament.

A pesar d'aquest entrebanc, tanmateix, les dades obtingudes sí que ens permeten fer una descripció global atés que tenim les xifres de les principals poblacions, la mostra és suficient i correcta (veure *Quadre 1*, en la pàgina anterior). En línies generals podem parlar d'una participació quasi igualitària, tot i que continua sent superior la presència masculina. Tot i això, és veritat que constatam que el nombre de dones està en augment i s'igualava cada dia més al d'homes. Fins i tot tenim poblacions amb alt nombre de festers on les dones superen en quantitat als homes, per exemple, a Elda, Crevillent, Castalla, Muro d'Alcoi, Callosa de Segura o Altea. En xifres redones podem situar un 55%

d'homes i un 45% de dones. El cas més cridaner continua sent el cas de la ciutat d'Alcoi. Segons les dades que ens ha aportat l'Associació Fonèvol, no disposem de dades oficials, només un 12% de dones participen i estan integrades en la Festa. Això, en la celebració amb més difusió social i internacional del conjunt de Festes de Moros i Cristians (MONTESINOS LLINARES, 2020) I, segurament, ací cal la pregunta: Per què? Doncs, segurament, per què ha estat la darrera població en facilitar la incorporació de les dones a la Festa. Correcte, per què?

Quadre 1. 2023: Nombres de festers i festeres i divisió per gènere.			
Població	Total	Dones	Homes
Villena	11475	5163	6312
Elda	6661	3600*	3061
Alcoi	5254	621	4633
Crevillent	5195	2763*	2432
Ontinyent	5135	2213	2922
Sax	4700	1880	2820
Petrer	3500	1500	2000
La Vila Joiosa	3442	1629	1813
Almansa	2864	1145	1719
Castalla	2382	1268*	1114
Bocairent	2381	1037	1344
Muro d'Alcoi	1858	938*	920
El Campello	1568	705	863
Altea	1533	810*	723
Callosa de Segura	1500	800*	700
Cocentaina	1495	688	807
Cabdut	1250	620	630
Abanilla	1134	576*	558
Callosa d'en Sarrià	1114	600*	514
L'Olleria	1080	506	574
Fevamic-València	900	300	600
Aielo de Malferit	709	337	372
Dénia	631	191	440
Agullent	410	182	228
Busot	292	157*	135
Lleida	248	100	148
Ador	192	92	100
TOTAL	68903	30421	38482

Font: Elaboració pròpia.

Esquadra especial de dones, entrada Cocentaina 2023, filà Guardia Jalifiana amb la presència de la presidenta de la UNDEF, Pepa Prats.

CONCLUSIÓ

Com a conclusió d'aquest punt i de tot l'estudi, podem dir que, a diferència d'altres moviments socials i culturals com les danses, grups de música, confraries de setmana santa, muixerangues, fins i tot, en el seu dia les majorettes, com hem postulat, la Festa de Moros i Cristians, no ha estat mai, ni és una manifestació popular. A pesar del gran volum de gent que hi participa, si alguna cosa és la Festa de Moros i Cristians és una festa privada d'exhibició pública. Com a tal festa privada, s'ha regit per unes normes pròpies com correspon a un club tancat; els seus membres decideixen qui participa i qui no. Fins i tot, hi ha un factor important que no és objecte d'anàlisi en el present treball, però sí que hem citat, que és el factor econòmic i la necessitat de l'aportació econòmica per formar part de la Festa. D'entrada, ja limita, i ha limitat, la participació a sectors determinats de la població entre ells, molt concretament, les dones.

L'home, tradicionalment, mitjançant la Festa ha trobat un espai de diversió i llibertat, i potser llibertinatge, allò que l'investigador Albert Alcaraz, considera la "filà de Dionisi" (ALCARAZ I SANTOJA, 2022) I eixe espai ha pretès durant moltes dècades que fos totalment exclusiu i privat. Tal com

comenta M. Amparo Soler (SOLER MOLTÓ, 2023) en l'article titulat "¿Fiesta sin la mujer? ¡¡¡Imposible!!!":

Quando las filás se empezaron a abrir un poco, invitando un día a las esposas, hijas y novias a comer en el local social y disfrutar de la música y del ambiente festero, ellas descubrieron todo un mundo lúdico nuevo que las atraía muchísimo, bebieron la Fiesta de la Fuente.

Així és com ho recollien les conclusions tant en el I Congrés, de Villena, com en el segon d'Ontinyent, cada població, o cada associació, devia regular i acceptar la participació de la dona segons el seu cas. I així és com està passant en l'actualitat, veiem poblacions on la dona està plenament integrada i ocupa càrrecs de tota índole sense cap mena de problema, on homes i dones estan compartint els espais de llibertat i diversió. Per contra, observem, amb desgrat, com, en altre llocs, encara existeixen unes barreres socials difícils de llevar i, on es produeixen votacions en les quals la majoria de membres continuen ficant impediments a trobar les dones en situació d'igualtat. Encara continua sent molt difícil d'adaptar les normes pròpies, l'estructura tradicional, a les tendències socials i normatives d'igualtat de gènere. I, curiosament, hem d'assenyalar que, recentment, tenim un

cas que demostra aquest fet, però a l'inrevés, el passat 14 d'octubre 2023, a Cieza, es va celebrar el Ir encontre de dones festeres. Un esdeveniment que podem considerar culminant de tot el procés de la integració de la dona a la Festa. Ara bé, en aquest encontre no van deixar participar cap home argumentant, això mateix, que era un encontre privat.

Com hem vist, la integració de la dona en el món dels Moros i Cristians al llarg de les darreres dècades ha estat difícil perquè ha patit una oposició ideològica molt forta durant l'etapa franquista, però també perquè l'organització pròpia de la Festa de Moros i Cristians ha estat dins d'una esfera de la societat tancada i privada. Aquesta ha sigut la barrera o el *mur de contenció*: trencar la privacitat. Exposit tot l'article, i amb la perspectiva del temps, passats 50 anys, podem recuperar les preguntes inicials d'Hipólito Navarro:

La incorporació massiva de la dona, al llarg d'aquests anys ha fet bé o ha fet mal a la Festa? Ha alterat la puresa de la Festa? Continuen sent Moros i Cristians amb la participació de la dona? Cal ficar un mur de contenció a aquesta 'invasió' que cada dia és més massiva?

O, com va vaticinar Chico Amat, són les Festes de Moros i Cristians, ara mateix, un "espectáculo turístico-caravalesco-arresvistado"? ■

Estendard de la comparsa HO.MU.FES. de València, acrònim de "Hombres, mujeres, festeros". Foto: Artur Part.

BIBLIOGRAFIA:

ALCARAZ I SANTONJA, A. (2022). "La filla de Dionisi. Sociabilitat, diversió i transgressió en al Festa de Moros i Cristians", en *Col·lecció de temes d'etnografia valenciana*, núm. 9. L'ETNO: Museu Valencià d'Etnologia, Diputació de València.

Amigues i amics de les Festes de Moros i Cristians d'Alcoi. <https://fonevol.net/>.

ANTUÑA GANCEDO, E. (2019). "De reinas a majorettes: representaciones de la mujer en el ritual festivo de la España contemporánea", en *Identidades en transición. Colección jóvenes por la historia. Tendencias actuales en la investigación histórica*. Servicio de publicaciones Universidad de Zaragoza.

ARCE PEINADO, R. (2015). *La construcción social de la mujer por el catolicismo y las derechas españolas en la época contemporánea*. Tesis doctoral. Universidad de Cantabria.

BLANES PEINADO, J. (1986). "La mujer y la fiesta", en *Actas del II Congreso Nacional de las Fiestas de Moros y Cristianos, Ontinyent 1985*. UNDEF, pàgs. 173-174.

BOTELLA NICOLÁS, A. M. i HURTADO SOLER, A. (2018). "Mujeres y fiesta: aproximación a un estado de la cuestión", en *Música, mujeres y educación. Composición, investigación y docencia*. Universitat de València.

CHICO AMAT, J. (1976). "La mujer y la fiesta", en *Actas del I Congreso Nacional de Fiestas de Moros y Cristianos, Villena 1974*. Alacant: Publicaciones de la Caja de Ahorros Provincial, pàgs. 243-248.

DD.AA. (1974). *Actas del I Congreso Nacional de Fiestas de Moros y Cristianos, Villena 1974*. Alacant: Publicaciones de la Caja de Ahorros Provincial.

DD.AA. (1985). *Actas del II Congreso Nacional de las Fiestas de Moros y Cristianos, Ontinyent 1985*. UNDEF.

DD.AA. (2020). *La participació de les dones en Festes*. Consell Valencià de Cultura. Disponible en: <http://tinyurl.com/4vu9tysf>.

DOMENE VERDÚ, J. F. (1999). "El I Congreso y el origen de la UNDEF", en *Día 4 que fuera*. Villena, pàgs. 250-259.

GISBERT i GARCIA, V. (2010). "Ni moras ni cristianas. Género y poder en la fiesta de moros y cristianos de Alcoi". Instituto de estudios de la mujer: Universidad de Granada. <<http://tinyurl.com/ry754vas>> [Consulta: 30/12/2023].

GISBERT i GARCIA, V. (2011). "Feminidades y masculinidades en la Fiesta de Moros y Cristianos de Alcoi", en *Prisma social. Revista de investigación social*. Núm. 7, pàgs. 92-119. Disponible en: <http://tinyurl.com/ybvzse83>.

GISBERT i GARCIA, V. i RIUS-ULLDEMOLINS, J. (2020). "¿La 'Reina de la Fiesta'? Fiestas tradicionales y reproducción de la desigualdad de género. El caso de las fallas de València", en *Disparidades. Revista de Antropología*, 75 (2), pàgs. 1-17.

GISBERT i GARCIA, V.; RIUS-ULLDEMOLINS, J. i HERÁNDEZ I MARTÍ, G. M. (2019). "Cultura festiva, política local y hegemonía social: Comparativa de los casos de los Moros i Cristians (Alcoi), las Fallas (València) y la Patum (Berga)", en *Revista Española de Sociología*, 28(1), 79-94. Disponible en: <http://tinyurl.com/5xt9yc5d>.

JASPERS, K. (1981). *La filosofía desde el punto de vista de la existencia*. Madrid: Fondo de Cultura Económica de España.

HERNÁNDEZ I MARTÍ, G. M. (1996). *Falles i Franquisme a València*. Catarroja-Barcelona: Afers.

HERNÁNDEZ I MARTÍ, G. M. "La reina fantasma. Apoteosi i misèria de la dona fallera", en *Caramella. Música i Cultura Popular*, 15 (28-33).

MANSANET RIBES, J. L. (1976). "La mujer y la fiesta", en *Actas del I Congreso Nacional de Fiestas de Moros y Cristianos, Villena 1974*. Alacant: Publicaciones de la Caja de Ahorros Provincial, pàgs. 266-274.

MARTÍNEZ POZO, M. A. (2015). *Moros y cristianos en el Mediterráneo español*. Granada: Gami Editorial.

MARTÍNEZ POZO, M. A. (2015). "La mujer en las fiestas de moros y cristianos", en *Revista de Antropología Experimental*, núm. 15. Universidad de Jaén, pàgs. 79-87.

MOJICA, F. J. (2016). "As íeramos en 1973", en *Moros y Cristianos San Blas, Alicante*. <<http://tinyurl.com/3uf2372v>> [Consulta: 30/12/2023].

MONTESINOS LLINARES, L. et al. (2020). "Patrimonio inmaterial y desigualdades de género", en *La Cultivada*. Fundación Gabreiras para el derecho y la cultura. ediciones. <<http://tinyurl.com/48kw59z2>> [Consulta: 30/12/2023].

NAVARRO VILAPLANA, H. (1976). "La presencia de la mujer en la fiesta de moros y cristianos", en *Actas del I Congreso Nacional de Fiestas de Moros y Cristianos, Villena 1974*. Alacant: Publicaciones de la Caja de Ahorros Provincial, pàgs. 275-286.

NO-DO (1968), en Arxiu en línia RTVE. <<http://tinyurl.com/2wsxt88d>> [Consulta: 30/12/2023].

PÉREZ TROMPETA, Á. (1996) "La formación de la mujer española en la Sección Femenina de FET y de las JONS: 'La enciclopedia para cumplidoras del servicio social'", en *Indagació: Revista de historia y arte*. Universidad de Alcalá, pàgs. 163-180.

PLA MICÓ, A. (1986). "La dona a festes. ¿per què no?", en *Actas del II Congreso Nacional de las Fiestas de Moros y Cristianos, Ontinyent 1985*. UNDEF, pàgs. 191-192.

RICO GALDÓN, C. (1986). "La dona a festes. *quid iuris?*", en *Actas del II Congreso Nacional de las Fiestas de Moros y Cristianos, Ontinyent 1985*. UNDEF, pàgs. 187-188.

RICO GALDÓN, C. (2010). "Memòria històrica de la lluita per 'la dona a festes' a Ontinyent: Cronologia dels fets des de 1977 a 1989", en *Actes del III Congrés de l'Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida*. Comunicació número 29. L'Olleria: IEVA.

SOLER MOLTÓ, M. A. (2023). "¿Fiestas sin la mujer? ¡¡¡Imposible!!!", en León, P. [coord.], *Un pueblo, una fiesta: Moros y Cristianos de Cocentina*. Comissió Arxiu i Patrimoni de Festes de Cocentina: Universitat d'Alacant, pàgs. 173-201.

VIDAL VIDAL, J. V. (2023). "Les fundadores de les Festes", en *Llibre de Festes Patronals i de Moros i Cristians*. L'Olleria, pàgs. 73-77.

VIDAL VIDAL, J. V. (2023). *No ho faré més. Moros, cristians i músics. Una visió completa de la Festa*. Col·lecció Bocins, núm. 26. Diputació de València.